

Eino Karhu

F. E. Sillanpää

Frans Eemil Sillanpää (1888—1964), huomattava prosaisti ja toistaiseksi ainoa suomalainen Nobel-kirjailija, syntyi Hämeenkyrössä, Lounais-Suomessa. Hänen vanhempansa kuuluivat vähävaraiseen maaseutuväestöön ja olivat nuoruudessaan työskennelleet piikana ja renkinä ja myöhemmin mäkitupalaisina.

Kansakoulun käytyään Sillanpää kävi Tampereella lyseota ja yläluokilla ollessaan ansaitsi elantonsa kotiopettajana. Vuosina 1908—13 hän opiskeli Helsingin yliopistossa luonnontieteitä, etupäässä biologiaa (hänen alkuperäinen aikomuksensa oli lukea lääkäriksi).

Kirjalliset harrastukset Sillanpäässä heräsivät jo lyseoaikana. Hän luki paljon ja mielellään, muun muassa Hamsunia (romaanit Viktoria ja Pan), Turgenevia (Savua), Tolstoita (Ylösousemus) ja suomalaisia kirjailijoita. Hän koetteli itsekin kirjoittaa, ja joitakin hänen varhaisia kokeilujaan julkaistiinkin aikakauslehdissä.

Sillanpään kirjallisessa ja yleissivistyksellisessä kehityksessä näytteli tärkeää osaa hänen opiskeluvuosinaan tutustuminen taidemaalari ja professori Eero Järnefeltin (kirjailija Arvid Järnefeltin veljen) perheeseen. Käydessään Järnefeltin huvilalla Tuusulassa, missä tuolloin asui ja työskenteli tunnettuja suomalaisia taidemaalareita, säveltäjiä ja kirjailijoita, nuori Sillanpää sai ensi kerran tilaisuuden seurustella sivistyneessä älyllisessä piirissä, nähdä maalauksia, kuulla musiikkia ja osallistua keskusteluihin taiteesta ja kirjallisuudesta. Palkollis- ja mäkitupalaisperheessä, kasvaneelle nuorukaiselle se oli aivan uusi maailma. Talonpoikien maailma ja sivistyneistön maailma, vaivalloinen siirtyminen toisesta maailmasta toiseen ja toisinaan epävarmuuskin sellaisen siirtymisen tarpeellisuudesta sekä oman aseman pitkittyneen »välitilaisuuden» tunne kuvastuivat myös Sillanpään varhaisessa tuotannossa.

Aineelliset vaikeudet ja heikentynyt terveys estivät Sillanpäästä saattamasta päätökseen yliopisto-opintojaan. Vuoden 1913 lopulla hän muutti Helsingistä vanhempiensa luo kotikylään aikoen omistautua kirjoittamiselle.

Siitä huolimatta luonnontieteen ja biologian yliopisto-opinnoilla oli suuri vaikutus Sillanpään maailmankatsomuksen muodostumiseen. Luonnontieteellisistä ja filosofisista teorioista häntä kiinnostivat muun muassa huomattavan biologin ja darwinistin Ernst Haeckelin evolutionistiset näkemykset (tämä oli muuten ensimmäinen, joka alkoi tieteen kielessä puhua »ekologiasta», hänen laajalti tunnettu kirjansa Maailmanarvoitukset ilmestyi suomen kielellä vuonna 1912), Wilhelm Ostwaldin niin sanottu »energeettinen monismi» (tämän huomattavan kemistin ja idealisti-filosofin teoksista oli suomeksi julkaistu Luonnonfilosofian perusteet ja Monistisia saarnoja), Henri Bergsonin intuitivistinen filosofia, jonka Sillanpää tunsu suomalaisten aikakauslehtien julkaisemista artikkeleista, Albert Einsteinin suhteellisuusteoria, Oswald Spenglerin kulttuurimorfologia ja Sigmund Freudin psykoanalyysi.

Sillanpää piti itseään materialistina, evolutionistis-monistisen ihmiselämän- ja luonnonkäsityksen kiihkeänä kannattajana. »Olen ikuisesti kiitollinen siitä, että olen saanut nauttia pätevää opetusta kehitysoyissa, se on koko maailman- ja elämäntutkimukseni pohjana ja perustuksena, enkä oikein käsitäkään, kuinka ihminen voisi mitään käytännöllisesti arvokkaampaa katsomusta itselleen luoda ilman kehitysoyppia.» (III, 369)¹

Termiä »monismi» — vastakohtana filosofian dualismille — käytettiin varsin yleisesti sen ajan tieteellisissä, filosofisissa ja älymystöpiireissä (Saksassa Haeckel perusti vuonna 1906 Monistiliiton, johon Ostwaldkin kuului, vaikka hänen ja Haeckelin välille syntyikin tuon tuosta polemikka).

Kuten tunnettua, on olemassa materialistista monismia ja idealistista monismia, ja termi valitaan niitä vastaavasti. Muis-tettakoon esimerkiksi, että yksi G. V. Plehanovin ensimmäisistä marxilaisista tut-

kielmistä oli nimeltään Monistisen historiantähtäyksen kehityksestä (1895). Lenin kirjoitti siitä, että se oli »kasvattanut kokonaisen polven venäläisiä marxilaisia». ² Teoksessaan *Materialismi ja empiriokritisismi* Lenin antoi suuren arvon myös Haeckelin ansioille materialististen aatteiden puolustamisessa ja propagandassa luonnontieteiden alalla, mutta samalla hän osoitti, että Haeckel oli yhteiskuntahistoriallisilta näkemyksiltään edelleenkin idealisti. ³

On paikallaan todeta, että Haeckel nojautui monismissaan Spinozaan. Luonnehtiessaan Spinozan pohjimmitaan materialistista maailmankatsomusta muuan nykyajan tutkija kirjoittaa, että filosofian historiassa materialistinen tendenssi on usein verhoutunut naturalistisen panteismin muotoon. ⁴ Panteistinen monismi on yksinkertaistetusti sanoen sitä, että Spinoza antoi luonnolle aineellisenä substanssina ajattelun alkuperäisen attribuutin; tämä johti luonnon panlogismiin, niin sanottuun gylotsoismiin, kaiken aineellisen sieluttuneisuuden tunnustamiseen, ja tätä periaatetta Haeckel seurasi eräin muunnelmin. Se oli monismia idealismille tehtyjen myönnytysten hinnalla. Myös Bergson muuten aiemman filosofian »vulgääriä dualismia» arvostellessaan halusi olla sekä materialismin että idealismin yläpuolella; hänen intuitivisminsa pyrki voittamaan subjektin ja objektin, tietoisuuden ja aineen, »minän» ja »ei-minän» välisen kuilun. Tässä »monismi» merkitsi maailmankuvan yhtenäisyyden vahvistamista subjektiivis-idealismilla pohjalla.

Sillanpään spontaani materialismi ilmeni selvimmin hänen taiteilijanluottamuksessaan empiriseen todellisuuteen, talonpoikien ja luonnon maailmaan, konkreettiseen ja välittömään elämään, joka usein oli sopimatonta ja karkeaa, mutta aina aitoa. Tietenkin se oli ankan filosofisessa mielessä melkoisen haavoittuvaa materialismia; ankaraan johdonmukaisuuteen ei Sillanpää itsekään pyrkinyt, vaan nimitti itseään myös »panteistiksi». Samalla hän painotti eräänlaista universaalista, »monistista» käsitystä kaikesta olevaisesta, mikä kuvastui hänen tyyli-

säänkin. Hän lähti siitä, että kaikki maailmanrakennuksessa ja maapallon luonnossa, ihmiskunnan ja yksityisen ihmisen elämässä oli yhtä substanssinomaisessa kaikkiihteydessä ja että kaikkialla ilmeni toisistaan riippuvaisia elimellisiä syklejä ja rytmejä. Mikrokosmos oli suhteessa makrokosmukseen, silmänräpäys ikuisuuteen, arkielämä universaaliseen olevaiseen. Vastaavasti Sillanpään proosassa ilmenee rinnakkain erilaisia ajanvirtoja: biologinen aika, kosminen aika, historiallinen aika, tällöin viimeksi mainittu huomattavasti heikenneenä. Humanistina ja pasifistina Sillanpää suhtautui kriittisesti kirkkoon ja viralliseen papistoon ja syytti näitä vallan omaavien mielistelystä, myötenantamisesta militaristeille — »patrioteille», mutta kyllä hän silti oli kiinnostunut myös kristillisestä etiikasta ja Leo Tolstoin eettisistä näkemyksistä. Evolutionistisen monismin ideaan Sillanpäällä liittyy käsitys yhtenäisestä ihmiskunnasta, jossa kaikilla kansoilla on samat ihanteet ja tavoitteet.

Sillanpään elämänvaiheissa oli kaksi voimakkaan taiteellisen toiminnan jaksoa.

Ensimmäinen jakso ajoittui 1910-luvun loppuun ja 1920-luvun alkuun. Silloin ilmestyivät romaanit *Elämä* ja *aurinko* (1916), *Hurskas kurjuus* (1919), novelli *Hiltu ja Ragnar* (1923), kertomuskokoelmat *Ihmislapsia elämän saatossa* (1917»), *Rakas isänmaani* (1919), *Enkelten suojatit* (1923), *Maan tasalta* (1924) ja *Töllinmäki* (1925).

Toinen jakso osui 30-luvun alkuun ja käsittää romaanit *Nuorena nukkunut* (1931), *Miehen tie* (1932) ja *Ihmiset suviyössä* (1934). Myöhemmin Sillanpää kirjoitti jo vähemmän ja enimmäkseen muistelmia.

Sillanpää on Suomen maaseudun elämän kuvaaja. Toisin sanoen hän aihepiiriltään — sanan yleisimmässä merkityksessä — on melko perinteinen suomenkielisessä proosassa, ja hänellä on lukuisia edeltäjiä, joista hänelle erityisen läheisiä olivat Juhani Aho ja Arvid Järnefelt. Ahon proosasta hän löysi psykologisuutta, terävää luonnontajua; »siinä sulaa eurooppalainen kulttuuri perisuomalaiseen jaloon naivisuuteen», kuten

hän itse sanoi.⁵ Tämä suppea luonnehdinta sisältää jotakin Sillanpään oman lahjakkuuden erityislaadusta, mutta jo korjattuna kirjallisen kehityksen uuteen vaiheeseen sopivaksi. Uusi — Ahon jälkeinen — prosaistipolvi kirjoitti maaseudusta kovemmalla kädellä, ja sitäpaitsi Sillanpäällä oli yhteiskunnallisen alkupe-ränsäkin takia jo välittömämpää oma-kohtaista kokemusta maalaiselämästä.

Sillanpää kirjoitti piiioista ja rengeistä, mäkitupalaisista ja talollisista sekä maaseudun lapsista. Omaelämäkerrallisissa teoksissaan hän muisti aina mainita, että hän oli itse maalta lähtöisin, maaseudun vähävaraisista kerroksista. Sillanpään kuvaama maalaiselämä on kaikkea muuta kuin idyllistä. Mutta muunlaista elämää hänen henkilönsä eivät osaa kuvitella-kaan, he ovat elimellisesti sidoksissa siihen koko maailmankuvaltaan. Sillanpää on niitä suomalaisia kirjailijoita, joille Suomi oli vielä tällä vuosisadalla perinteinen talonpoikaisvaltio ja Suomen kansa talonpoikaiskansaa, jolla oli vastaava elämänmuoto, psykologia ja kulttuuri. Hän ja hänen henkilönsä näkivät kaiken sen uudenkin, mitä maassa ja maailmassa tapahtui, talonpoikien agraariyhteisön näkökulmasta, mittasivat ja arvioivat sitä talonpojan arvokriteerein ja perintein.

Mutta Sillanpää esittää perinteellisen talonpoikaisen aihepiirin aivan erityises-sä valaistuksessa. Eikä se johdu vain hänen lahjakkuutensa yksilöllisestä oma-leimaisuudesta, vaan myös hänen tuotan-nossaan heijastuvien objektiivisten yhteiskunnallisten prosessien erityislaadusta, joita tuolloin tapahtui suomalaisella maaseudulla ja jotka koskettivat Sillan-päätä itseään, vaikuttivat hänen samoin kuin hänelle läheisten ihmisten elämänvaiheisiin.

Kuvaava on seuraava elämäkerrallinen seikka. Muistutan kuitenkin ensin, että suomen kielen käsitteellä »talonpoikais-suku» on oma erityinen merkityksensä sen vuoksi, että Suomessa vallitsi pitkään aikaa talonpoikien perinnöllinen maanomistus. Sillanpään vanhemmat — sekä isä että äiti — polveutuivat niin ikään maata omistaneista talonpojista. Heidän esi-isänsä olivat aikoinaan olleet talolli-

sia. Kirkonkirjojen avulla Sillanpään isän sukua voidaan jäljittää vuoteen 1702 asti. Pitkäaikainen perinnöllinen maanomistus muovasi erityisen talonpoikaispsykologian. Tietenkään talonpojilla ei ollut niin hienoja sukupuuta kuin nimekkäillä aate-lisilla, mutta myös talonpoikaisperheissä säilyi perintönä suvun historia, työ ja oikeudet siirtyivät perintönä isältä pojalle samoin kuin ylpeys, omanarvontunto ja tietoisuus siitä, että oli oman maansa isäntä. Tämä kaikki aineistui periytyväs-sä sukutalossa, omassa maassa, johon oli uhrattu sukupolvien työ. Sukutalosta Sil-lanpään teoksissa puhutaan usein kuin kollektiivisena sukuolentona, elävänä organismina, josta yksityinen ihminen on vain kokonaisuudelle alistettu osanen. Kaiken tämän huomioon ottaen talonpoi-kaissuvun köyhtyminen ja vararikko koettiin katastrofina: talollinen vajosi mäkitupalaiseksi tai rengiksi, kuten Sillanpään esi-isillekin oli käynyt. Essees-sä Rakas isänmaani samannimisestä teok-sesta Sillanpää kirjoitti hienoista katke-ruutta tuntien isästään: »Minä en voi pu-hua isäni maasta, sillä isälläni ei tähän asti vielä ole ollut maata. Se tuntuu kyllä omituiselta, sillä hän tulee piakkoin seitsemänkymmenen vuoden vanhaksi ja hän on suurimman osan noista vuosistaan käyttänyt nimenomaan juuri maan käsit-telyyn.» (II, 348)

Sillanpää tiedosti itsensä jossakin mie-lessä köyhtyneen talonpoikaissuvun ve-saksi, mieheksi jonka esi-isät olivat olleet maanomistajia, mutta joka itse oli nyt yhteiskunnalliselta asemaltaan sukua rengeille ja mäkitupalaisille. Ilmankos kirjailijaa niin askaruffikin yhtäältä vä-littömästi renkien ja mäkitupalaisien elä-mänpiiri ja toisaalta perinnöllisten talon-poikaissukujen köyhtymisen ja rappion teema.

Sillanpään romaani Hurskas kurjuus alkaa maininnalla päähenkilön, nykyisen rengin Juha Toivolan yhteiskunnallisesta syntyperästä: hänen esi-isänsä eivät ol-leet renkejä, vaan talollisia, ja vieläkin naapuriseurakunnissa oli isoisia isäntiä, jotka olivat hänelle sukua, mutta joihin hänen yhteytensä olivat jo ajat sitten tyystin katkenneet.

Romaanilla Nuorena nukkunut taas on jo erityinen alaotsikkokin »Vanhan sukupuun viimeinen vihanta». Sillä tarkoitetaan tietenkin talonpoikaissukua.

Mutta seuraavassa romaanissaan Miehen tie ei Sillanpää käytäkään enää aiheenaan suvun rappeutumista. Päinvastoin hän kertoo dramaattisesta mutta onnellisesti päättyvästä talonpoikaiskohdalosta, kehityksestä epävakaisuudesta vakiintumiseen. Tämä ilmenee myös romaanin alaotsikossa, joka on »Ahrolan talon oloista Paavon isännyyden vakiintuessa». Mutta vaikka yhteiskunnallisen ja suvun rappeutumisen teema puuttuukin, jäljellä on päähenkilön moraalisen rappion uhka.

Sillanpään tuotannossa yhteiskunnallisten ja biologisten motivaatioiden, yhteiskunnallisen ja biologisen determinismin keskinäinen suhde on monimutkainen ongelma. Kriitikot ovat esittäneet hänen maailmankatsomuksensa biologisuudesta äärimmäisiä näkökantoja, joita toiset tutkijat taas ovat pitäneet liian yksipuolisina. Jo Kaarlo Marjanen vuonna 1932 ilmestyneessä artikkelissaan ongelman äärimmilleen kärjistäen väitti, että kun aiemmat suomalaiset kirjailijat (esimerkiksi Aho) olivat kuvanneet ihmistä luonnon lävitse, niin Sillanpää sitävästoin kuvasi ihmisessä ilmenevää biologista luontoa. »Muut näkevät luonnon ihmisen kannalta, hän ihmisen luonnon kannalta.» Marjansen mukaan Sillanpäästä ei voinut edes sanoa, että hän käsittäisi tai tuntisi luonnon; hän on asettunut luonnon tasalle, sulautunut siihen.⁶ Myöhemmin Tatu Vaaskivi vuonna 1937 ilmestyneessä Sillanpää-kirjassaan⁷, jolla heikkouksineenkin on melkoisia avuja, toisinaan liikaakin viehättyen tuolloin muodissa olleisiin piilotajuisten freudilaisiin tulkintoihin uskoi, että useissa tapauksissa Sillanpään henkilöt käyttäytyivät jopa »vegetatiivisella» tasolla, toisin sanoen sulautuivat siinä määrin tiedottomaan luontoon, että olivat lähes tyystin vaille yksilöllisyyttä, sillä ihmisen yksilöllisyys on henkistä laatua ja edellyttää enemmän tai vähemmän kehittyntä tietoisuutta.

Myöhemmät kriitikot (Lauri Viljanen,

Aatos Ojala, Aarne Laurila) pitivät tuollaisia arvioita yksipuolisina ja epäoikeudenmukaisina ja väitettä Sillanpään maailmankuvan biologisuudesta järjettömyyksiin johtavana. Vaikka Sillanpää pyrki sitkeästi paljastamaan sen »perusihmisen», joka paljossa osoittautui luonnon-biologiseksi »alkuolevaiseksi», hän siitä huolimatta pysyi humanistisena taiteilijana, joka puolusti inhimillistä ihmisessä. Häntä askarruttivat aikakauden yhteiskunnalliset intohimot, ja vaikka hän periaatteellisesti poliittisena »outsiderina» pidettykin välittömästi osallistumasta yhteiskunnalliseen taisteluun eikä aktiivisesti kannannut kumpaakaan taistelevaa osapuolta, hänen asenteensa ei suinkaan ollut kylmä välinpitämättömyys ihmisten kärsimyksiä kohtaan.

Kuten Sillanpää itse usein tähdensi, häntä ei juuri kiinnostanut historian virallinen julkisivu, muodollinen isänmaallisuus, viralliset juhlapäivät ynnä muu. Mutta historian virallisen julkisivun takana oli kärsivä »yksityinen» ihminen, ja juuri hänelle Sillanpää omisti taiteensa. Hänen äänensä oli aina täynnä myötätuntoa ja myötäkärsimystä historian traagisia uhreja kohtaan. Jollei poliittisesti, niin ainakin eettisesti, inhimillisen moraalien lakien mukaan hän oli aina uhrien puolella, ja se määrää hänen kertojansävynsä. »Halu pitää toisten alakynteen jääneiden puolta ja paljastaa heidän köyhäksi luultuun elämänsä sisältävää kauneutta; ne olivat ensimmäisen innoitukseni lähteet ja ovat sellaisina pysyneetkin. Se on minun taiteeni tarkoitus ja moraalini», sanoi Sillanpää. Hän ei tunnustanut »tarkoituksetonta», vain esteettistä taidetta. »Käsitykseni mukaan ei mikään kirjallinen tuote voi olla ilman tarkoituserää; jokainen romaanin lause ja runon säe on laadittu tarkoituksella. Sanojen valinta, sanajärjestys, rytmi — kaikki ne palvelevat sitä tarkoituserää, 'tendenssiä', joka kirjailijaa hänen luomistyössään kuohuttaa. Kysymys on lopullisesti vain tuon tarkoituserän laadusta ja arvosta.»⁸

Siksi Sillanpään maailmankäsityksen »biologisuus» ei missään määrin merkitse animaalisen, etiikan ulkopuolisen ko-

rostamista ihmisessä. Sillanpään evoluutio oli sellainen, että hänen tuotantonsa eettinen paatos tehostui ajan mittaan yhä enemmän, »perusinhimillinen» sai eettisen sisällön ja muuttui »puhtaaksi ihmisyydeksi». Tämän näkökannan mukaan alkuperäinen ihmisessä on jonkinlainen absoluuttinen ihmisyyys. Ja absoluuttisessa muodossaan se osoittautuu mahdottomaksi sovittaa yhteen käytännön elämän kanssa, joka taas on liian raakaa ja epätäydellistä. Esimerkki eettisen ihanteen äärimmäisestä absoluutisoinnista on nuori Silja romaanissa Nuorena nukkunut. Realistina Sillanpää on tässä jo lähellä ihanteellisen romanttista tulkintaa kaiken aineellisen ja käytännön elämän ehdottomana vastakohtana, ja tämä sukulaisuus romanttisen estetiikan kanssa ilmenee jo teoksen tyyliäkin.

Sillanpään varhaistuotannossa omaelämäkerrallinen aines on huomattava. Hänen varhaisissa kertomuksissaan ja romaanissaan Elämä ja aurinko on taustana ja tapahtumapaikkana kylä, ja ne sivistyneistön edustajatkin jotka niissä esiintyvät, ovat ensimmäisen polven sivistyneitä kuten Sillanpää itse, lähtöisin palkollisten ja mäkitupalaiusten piiristä. Väliittävästi heissä itsessään on vielä käynnissä »maan» ja »kulttuurin» välinen taistelu, heidän tietoisuudessaan ei vielä ole mitään vakiintunutta, he ovat siirtymävaiheessa. Tässä suhteessa kuvaava on omaelämäkerrallinen kertomus Kodin helmasta, jossa 26-vuotias Sillanpää muistelee varhaisuoruuttaan ja lyseovuosiaan, jolloin hän ei enää asunut kotonaan ja kävi maalla vain lomilla. Nykyinen Sillanpää tarkasteli silloista itseään jo tietyn välimatkan päästä ja ironisesti hymyillen. Silloiselle tietoisuudelle oli leimallista teini-ikäisen maksimalismi, mikä kärjisti psykologista tilannetta. »Silloin tapahtui hiljallensa, että ne juuret, joilla alunpitäen olin kasvupaikkaani kiintynyt, ratkeilivat toinen toisensa jälkeen. Olin kuin ihminen, joka jostain luukusta kurkistaa ylempään kerrokseen, näkee siellä paljon viehättävää, jota jää katselemaan jaksamatta kohottautua sinne kokonaan. Myöhemmin voi käydä niin, että hän kyllästyy ikävään asemaan-

sa, yläkerta kadottaa näköviejätyksensä, kun ei siihen kumminkaan pääse koskemaan, ja hän painuisi jo takaisin alakertaansa, mutta ei mahdu enää luukusta. Hän jää iäksensä siihen riippumaan. Alas näkyy pelkät ilmeettömät jalat ja ylös tuskastunut pää, eikä kummallakaan kerroksella ole hänestä iloa, vaan haittaa.» (III, 7)

»Juurien menettämisen» vaaran Sillanpää näki siinä, että se saattoi kääntyä dekadentiksi mielentilaksi, henkiseksi apatiaksi, jossa todellinen kiinnostus elämään korvautui kontemplatiivisen esteettisellä suhtautumisella siihen, loputtomalla itse-erittelyllä ja ironisella mietiskelyllä. Suomalaisessa kirjallisuudessa se ei ollut uusi teema. 1890-luvulla sitä oli käsitellyt Juhani Aho, 20. vuosisadalla siihen kiinnittivät huomiota uusromanttiset kirjailijat Eino Leino, L. Onerva ja Joel Lehtonen, ja ruotsin kielellä ilmenei 1910-luvulla erityinen virtaus, joka tunnetaan nimellä »dagdrivare-kirjallisuus», Torsten Helsingiuksen vuonna 1914 ilmestyneen Dagdrivaren (Vetelehtijät), romaanin mukaan. Teema oli omalla tavallaan ajankohtainen, ja varhaistuotannossaan sille maksoi veronsa myös Sillanpää, vaikka hänen kohdallaan erityinen sivistyneistöproblematiikka dekadenttina muunnelmanakin ohimenevä. Sillanpään ensimmäisen novellikokoelman yhden kertomuksen nimi oli »Aikamme uros» (lainausmerkeissä). Tuossa »jälkilermontovilaisessa» — Vaaskiven sanonnan mukaan — harjoitelmassa Sillanpää yritti ikuistaa tuntemansa rengistä sivistyneistön jäseneksi kiivenneen tyyppin, joka ymmärtää että hänen asemansa on kaikkea muuta kuin kadehdittava ja joka harjoittaa ironista itse-erittelyä. Muut samanaiheiset kertomukset olivat Katsaus ja Kohtaus vesillä.

Myös ensimmäisessä romaanissaan Elämä ja aurinko Sillanpää painotti päähenkilön sisäisiä elämyksiä ulkoisen toiminnan jäädessä minimaaliseksi. Romaanissa kuvataan yhtä kesää nuoren miehen, Elias-nimisen ylioppilaan elämästä ja hänen tapaamisiansa kahden maalaistytön kanssa. Romaani on lyyrinen, se jatkaa ja kehittää lyyrisen proosan perinteitä.

Samalla Sillanpään romaani on paljolti kokeellinen, mikä johtui hänen erityisesti ajankäsityksestään ja siitä, että hän täytti ajan kategorian psykologisella sisällöllä.

Kuten tunnettua, 20. vuosisadan kirjallisuudessa ja taiteessa voidaan havaita tehostunutta kiinnostusta tila- ja ajankäsityksiin. Eräs länsimaiden kuvataiteen tutkija kirjoittaakin: »Ajan kategoria on kaikkina historian kausina ollut yksi tärkeimmistä taiteen kategorioista, mutta milloinkaan se ei ollut näytellyt niin merkittävää osaa maailman kuvan ja taiteellisen metodin kehityksessä kuin 20. vuosisadan taiteessa. Milloinkaan vielä eivät taiteilijat olleet niin selvässä ja paljaassa muodossa pyrkineet ilmentämään plastisesti abstrakteja tilan ja ajan kategorioita.»⁹ Tutkija palauttaa mieliin Einsteinin, joka nimitti aikaa »20. vuosisadan keskeiseksi henkilödraamaksi».¹⁰

1910-luvun alussa Sillanpää tutustui läheisesti Eino Kailaan, kertoo Annamari Sarajas artikkelissaan.¹¹ Eino Kaila oli filosofi ja kirjallisuuskriitikko sekä ensimmäisiä Bergsonin filosofian propagandisteja Suomessa. Erityisesti hän tähdensi Bergsonin ajan kategorian psykologisaa-tiota, mikä Sillanpäästä juuri kiehtoikin. Elämä ja aurinko-romaanin seuraavissa laitoksissa Sillanpää tehosti vuonna 1916 ilmestyneeseen ensimmäiseen laitokseen verrattuna juuri ajan käsityksen erityisluonnetta. (Sarajas nojautuu analyysissaan ja esimerkeissään myöhempiin laitoksiin.) Mutta ensimmäisestäkin laitoksesta saattaa panna merkeille seuraavan yksityiskohdan. Alkuun Sillanpää on sijoittanut toimivien henkilöiden luettelon kuten näytelmissä on tapana tehdä, sekä osoittaa toiminnan ajan ja paikan. (»Tapahtuu aamuin, päivin, illoin ja öin yhden kesän kuluessa sen harjun näköpiirissä, joka ulottuu Malkamäen vaiheilta ohi Korkeen töllin, pohjoisesta etelään. Aika määräämätön.») Huomautus ennakoii tyylin tärkeitä erityispiirrettä. Sillanpää johdattelee kerrontaa sillä tavoin, että lineaarisen ajan liikkeen vaikutelmaa ei synny, enintään rekisteröidään luonnon aika ja tila (aamu, päivä, ilta, kesä). Edelleen, vaikka tapahtumapaikka ikään

kuin paikallistetaankin ennakkohuomautuksella (»sen harjun näköpiirissä, joka ulottuu Malkamäen vaiheilta ohi Korkeen töllin, pohjoisesta etelään»), on se enemmän luonnon kuin sosiaalinen paikannus, sillä kerrontatyylille ei sen enempää konkreettisella ajalla kuin konkreettisella paikallakaan ole erityisempää merkitystä. Ei ole kovinkaan tärkeää, milloin ja missä päähenkilö kokee vaikutel-mansa. Tärkeää on se, että niitä syntyy hänessä ja ne täyttävät hänen tajuntansa työskentelyn annetulla hetkellä.

Sillanpään tyylille on tuossa romaanissa erityisen luonteenomaista psykologisen elämän »ikuisten silmänräpäysten» rekisteröinti, hetkien joina aika ikään kuin seisahtaa ja tietoisuus siirtyy eräänlaisen absoluuttisen rauhan tilaan mieltääkseen olemassaolon mahdollisimman täydellisesti ja ajanulkopuolisesti. Bergsonin pohdiskelujen mukaisesti Sillanpään romaanin päähenkilön subjektiivinen »minä» saa sellaisina hetkinä kosmista jatkuvuutta.

Varhaisvaiheessa Sillanpää käänsi myös suomen kieleen Maurice Maeterlinckin artikkelikokoelmaa *Le trésor des humbles*, joka ilmestyikin suomeksi vuonna 1918 nimellä *Köyhäin aarteet*. Muiden ideoiden ohella Maeterlinck kehitteli tuossa kirjassa symbolistisen »staattisen teatterin» ideaa. Uutta draamaa eivät kiinnosta niinkään tapahtumat kuin henkilön sisäinen elämä, hän vakuutti. Olevaisen arvoituksellinen tarkoitus paljastuu pikemminkin ajattelun hiljaisuudessa kuin taistelujen melskeessä. Juuri noiden sisäisten tilojen rekisteröinti — kun tietoisuus vajoaa metafyyssiseen — onkin taiteen tehtävä.

Sillanpää antaa metafyyssisen ja ajan ulkopuolisen piirteitä ihmisessä piilevälle »alkuolevaiselle». Hän rekisteröi erilaisten ihmisten »ikuisia silmänräpäyksiä», erityisiä psykologisia filoja — sivistyneiden ja sivistymättömien, älymystön edustajien ja renkien — joka kerta vastaavin vivahtein. Esimerkiksi Sillanpään ensimmäisessä novellikokoelmassa olivat kertomukset Piika ja Renki, joissa kuvailtiin varsin karkeata elämää, karkeita tapoja väentuvissa, ja kuitenkin niiden asujai-

millä oli oma erityinen ajankäsityksensä.

Romaanissa *Elämä ja aurinko* todetaan ylioppilas Eliaasta seuraavaa: »Hän tajusi muutamina hetkinä olemisen, elämän, suuren yksinkertaisuuden ja tähän tajunnan vilahdukseen sopeutui niinä hetkinä kaikki mitä oli hänen ympärillään: kellon käynti, kasvavan ruohon henki, päivän suloinen riutuminen — ja hän itse. Niinkuin hänen sisäinen ihmisensä olisi sanonut itselleen: 'tässä minä nyt istun', ja sillä tulkinnut ja selittänyt koko olemisen arvoituksen. Tällaisena lyhyenä hetkenä tuntuu siltä kuin olisi yksin olemassa ihmisenä, mutta se tunne ei kauhistakaan eikä riemastuta, siihen ei liity surua eikä ilon vivahdusta. Silloin valvoo, aistelee ja tajuaa yksinomaan sisäinen, perusihminen, se ikuisesti muuttumaton, joka ei tiedä surusta eikä ilosta, ei nuoruudesta eikä vanhuudesta. Semmoisia hetkiä kokee jokainen joskus, ehkeivät kaikki niitä semmoiseksi huomaa.» (11—12)

Elämä ja aurinko-romaanin yhteydessä Vaaskivi nimitti Sillanpäättä kirjailijaksi, joka ensimmäisenä toi suomenkieliseen proosaan synkronisen ajankäsityksen periaatteen.¹² Kaikki mielletään nykyhetkessä, jossa on läsnä myös menneisyys ja tulevaisuus. Sama tutkija toteusi, että Sillanpäällä aika suhtautuu tilaan erityisellä tavalla ja välittyy usein nimenomaan tilanomaisesti, aineellisin tilamuodoin. Aika rinnastetaan maisemaan. Esimerkiksi kesästä sanotaan, että se on kuin meri, jolla päivät saarien tavoin lipuvat. Illan läheneminen välittyy sen kautta, että »koko ympäröivä maisema oli ikäänkuin kääntänyt kasvonsa päivänlaskuun päin, katsellen vain sitä, haluamatta nähdä taakseen». (27) Suhteessaan aika-maisemaan mietiskelevä ihminen pysyy ikään kuin paikallaan, epämääräisessä nykyhetkessä, ikuisessa nyt-hetkessä, jossa tapahtumat ja silmänräpäykset tilanomaisesti lähestyvät häntä ja jälleen loittonevat hänestä.¹³

Jokieleminen ajan kategorialla ja sen maksimaalinen psykologisointi kiehtoivat varhaista Sillanpäättä vielä siksi, että *Elämä ja aurinko* oli lyyrinen romaani, ja lyriikka tunnetusti jo erityislaatunsa pakosta subjektivisoi ja psykologisoi äärim-

mäisyyksiin saakka elämän vaikutelmia ajan käsitys mukaan luettuna.

Lyyrinen juonne säilyi Sillanpään proosassa vielä myöhemminkin, mutta sen rinnalla voimistui eepikko. Lyyrinen »minä» joutui antamaan tilaa kertojalle.

Siitä huolimatta psykologismin painottaminen ilmeni Sillanpäällä joissakin romaanirakenteen erityispiirteissä. 1800-luvun suomalaisiin romaaneihin verrattuna Sillanpään romaaneissa tapahtumien keronta näyttlee huomattavasti vähäisempää osaa. Juonikertomus on tavallisesti äärimmäisen yksinkertainen, ja kirjailija esittää sen lyhyesti jo teoksen alussa. Näin tapahtuu Hurskaassa kurjuudessa ja Nuorena nukkuneessa. Näiden teosten henkilökohtaloiden tärkeimmät vaiheet ja niiden traaginen finaali kerrotaan lukijalle jo ensimmäisillä sivuilla, minkä jälkeen kirjailija siirtyy seikkaperäisempään selostukseen. Tällä hän ikään kuin tähdentää, että tärkeintä ei ole fabula, vaan sen psykologinen sisältö. Tämä Sillanpään romaanien erityispiirre tekee hänestä Hamsunin heimolaisen. Jo Gorki huomautti norjalaisen romaaneja ihailleen: »Siinäpä mies, joka osaa kirjoittaa pikkuseikoista, tekeepä sellaisenkin tempun, että kertoo ensimmäisellä sivulla kaiken, mistä myöhemmin tulee puhe, ja pakottaa sitten lukijan lukemaan viisitoista painoarkkia.»¹⁴

Eeppisen elementin tehostumista Sillanpään proosassa edisti itse todellisuuden kehitys. Hänen toinen romaansinsa Hurskas kurjuus valmistui vuoden 1918 kansalaissodan tapahtumien tuoreissa vaikutelmissa. Itse vallankumous, sen traaginen tappio ja valkoisen terrorin riehunta sävähdyttivät Sillanpään yhteiskunnallista tuntoa ja aktivoivat hänen humanisuutensa.

Kansalaissodan aikana Sillanpää perheineen asui maalla keskellä kiivasta luokkataistelua. Hän halusi pysyä tapahtumista syrjässä, mutta ei onnistunut siinä täysin. Aluksi kun tilanne oli punakaartin hallinnassa, häneltä kyseltiin tarkastelutarkoituksissa aseita, joita kirjailija ei myöntänyt itsellään olevan. Myöhemmin kapinallisten jouduttua tappiolle häntä kuulusteltiin valkokaartin esikun-

nassa, missä häneltä melko karkeasti vaadittiin selittämään käytöstään ja torjumaan epäilykset mahdollisista yhteyksistään punaisiin. Sillanpäätä jopa syytettiin osallisuudesta paikallisen apteekkarin pojan murhaan.¹⁵ Jo tuo hänen henkilöönsä kohdistunut kursailematon kohtelu loukkasi häntä, mutta vielä suuremmassa määrin hänen moraalitajuun järkytti valkoisten toimeenpanema laajamittainen verilöyly voitettujen keskuudessa. Kirjailija sai tietää joukkoteloituksista ilman tutkintaa ja tuomiota, tuhansien ihmisten menehtymisestä vankileireissä nälkään ja julmuuksiin. Erityisen painostavalta Sillanpäästä tuntui yleinen koston ja vihan sekä ilkeiden kantelujen ilmapiiri, joka aiheutti usein viattomien ihmisten kuoleman. Isännät kostivat rengeilleen, naisille ja alaikäisille, ja kaikki tämä herätti taannoin vielä »sivullisessa» Sillanpäässä kiihkeän halun puuttua viipymättä asioihin, korottaa äänensä alkeellisten inhimillisyyden normien puolustukseksi. Hän yritti pelastaa ihmisiä vankileireiltä ja kirjoitteli anomuksia viranomaisille. Lähettämättä jääneessä kirjeessään eräälle porvarilliselle poliitikolle (7.7.1918)¹⁶ Sillanpää kirjoitti valkokaartilaisien oikeudenjunalattaren verisistä kasvoista: perinteellinen, verfauskuvallinen puolueettomuuden side oli pudonnut hänen silmiltään, hänen vaakansa nohtunut ja hän pälyi voitettuita kiiluvain silmin miekka sojossa. Joistakin syistä tuo kirje jäi lähettämättä, mutta vielä jyrkemmin Sillanpää toi esille suutumuksensa valkoisen terrorin johdosta toisessa kirjeessä, jonka hän lähetti kustantamonsa toimittajalle (17.10.1918)¹⁷ kustantamon vaatiessa korjauksia hänen romaaniinsa Hurskas kurjuus.

Siinä yhteiskunnallisessa tilanteessa Sillanpään romaani oli kansalaisrohkeuden osoitus ja vastalause. Hän kirjoitti sen hyvin nopeasti, muutamassa kuukaudessa, toisin kuin eräät seuraavat romaaninsa, joita hän kirjoitti tuskallisen hitaasti ja pitkin tauoin. Hurskaan kurjuuden käsikirjoituksen Sillanpää lähetti kustantajalle osina. Joulukuun 1918 alkuun mennessä se oli täysin valmis, ja helmikuussa 1919 kirja oli jo myynnissä. Vielä

paljon myöhemminkään — vuonna 1939 myöntämässään haastattelussa — Sillanpää ei voinut kiihtymättä ja ylpeyttä tuntematta puhua tuosta romaanista ja sen kirjoittamiseen liittyneistä asianhaaroista. Kun häneltä kysyttiin, miksi hän oli kirjoittanut Hurskaan kurjuuden, hän vastasi: »Minulle ei ollut silloin mitään 'miksi'. Kansani vuoti verta sekä sananmukaisesti että kuvaannollisesti. Suuren Venäjän vallankumous oli kiihdyttänyt sen alimmat kansankerrokset kapinaan laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Näin historialliset ja sosiaaliset perspektiivit ja sydämeni vuoti verta, kuten kansanikin. Silloin kirjoitin Hurskaan kurjuuden, joka noissa asioissa puhukoon puolestani. Ei ollut vuotta kulunut taistelusta, teloituksista ja murhista, kun kirjani ilmestyi. Ja minulla oli pieni ylpeys todeta, että kansani kaikki kerrokset ikäänkuin hätkähtivät. 'Noinko todella olivat ja ovat asiat?' se tuntuu kysyvän itseltään.»¹⁸

Hurskaan kurjuuden alaotsikko on »Erään suomalaisen täydellinen elämäkerta». Juha Toivolan — rengin, metsurin ja torpparin — kärsimysten täyteinen elämä on kerrottu hänen syntymästään alkaen ja traagiseen loppuun saakka, kun valkokaartilaiset ampuvat hänet veljeshaudan äärellä yhdessä kahdeksan muun punakaartilaisen kanssa. Kohtalo oli mitannut Juhalle 60 elämävuotta, ja se oli Sillanpään mukaan Suomen historian tahtumarikkaimpia ajanjaksoja. Romaanissa ei ole laajaa historiallisten tapahtumien kuvausta, Sillanpään valitsema tyyli ei sitä vaadi, mutta taloudellisen ja poliittisen historian tärkeimmät tienviitat on mainittu. Siinä mainitaan vuosien 1867—68 nälkävuodet Suomessa, ensimmäisen rautatien rakentaminen, metsäteollisuuden kehitys ja maatalouskoneiden ilmaantuminen, työväenliikkeen syntyminen ja vuoden 1905 suurlakko sekä uusi vallankumouksellinen nousu vuosina 1917—18. Suomen historiasta Sillanpää sanoo ankarasti, että siinä »on tähän asti tuskin muuta ollut kuin tragiikkaa, omituisen hentoa tragiikkaa. Kohtalo ei ole meitä tappanut, vaan se on hiljakseen kidutellut» (II, 193). Nälkäisten miesten

raadantaa ratatyömaalla kirjailija kuvaa seuraavalla tavalla: »Toiset kaivoivat ja toiset odottivat heidän takanaan, koska kuolema luovuttaisi kuokan odottajalle. Ja kuolema koetti olla tasapuolinen, se päästi monta tuhatta odottajaa kuokan varteen ja jälleen siitä pois... Hiljaisesti siellä kuoltiin, ja ne tuhannet vainajat, jotka siellä makaavat hietaisissa haudoissaan, varmaan ihmettelivät, kun he täsmälleen viisikymmentä vuotta myöhemmin kuulivat tuon rakentamansa rautasuonen sykinnästä sanat 'kärsimyksen malja jo kukkuroillaan on'— ja virkkoiivat: »Vastako se nyt on kukkuroillaan? Oli se melkoisen täynnä jo silloinkin» (II, 56—57).

Seikkaperäisesti ei Sillanpää historiallisia tapahtumia kuvaa, mutta kerronnassa tuntuu alituisen historian syke, sen sisäiset virrat. Sitäpaitsi Sillanpää on nähnyt ja tuntenut Suomen historian juuri koetun vuoden 1918 yhteiskunnallisen murhenäytelmän tuoreissa vaikutelmissa. Siitä oli muodostunut tärkein virstanpylväs, josta aloitettiin kaikki ajanlasku ennen ja jälkeen. Edellä lainatussa sitaatisa kansan kärsimysten kukkurapäisestä maljasta verrataan toisiinsa vuoden 1918 vallankumousta ja vuosien 1867—68 nählähätää. Samaan lähtöpisteeseen on verrattu päähenkilön syntymää. Juhan syntymäkohtauksen kuvaus päättyy virkkeeseen: »Salaperäinen tunnin vanha ihmisolento ähki kopassaan Nikkilän saunassa yöllä Mikonpäivälauantaita vastaan kaukana pimeällä kulmakunnalla kuusikymmentä vuotta ennen punaista kapinaa» (II, 22). Koko romaanin kyllästää lopullisen yhteiskunnallisen räjähdysten ennakoavistus — paljon ennen kuin räjähdys tapahtuikaan.

Tämän vuoksi Sillanpään maailmankuvan »biologisuus» ja »kosmisuus» sosiologisoituvat Hurskaassa kurjuudessa, saavat yhteiskuntahistoriallisen sisällön. Ne ovat pikemminkin muoto, jossa tämä yhteiskunnallinen sisältö ilmaistaan, kuin jotakin itsenäistä. Kuvaava on seuraava katkelma, jossa kuvataan Juhan viimeistä joulua vanhempien kodissa. Hän on vasta kymmenvuotias, hänen itsenäiset koettelemuksensa eivät ole

vielä alkaneet, hänen juoppo isänsä ja sairas äitinsä ovat vielä elossa eikä taloa kontuineen ole vielä myyty huutokaupalla, vaikka sekin kaikki tapahtuisi varsin pian ja poika jäisi yksin ventovieraiden keskelle. Juhan elämä on vasta alullaan, vuoden 1918 tapahtumiin on vielä pitkälti, mutta Sillanpää näkee jo »kosmisella katseellaan» tuon maallisen elämän silmänräpäyksen jouluyönä 1867 seuraavasti: »Avara taivas tähtineen katselee matalan suvun tämänhetkistä vaihetta, kuinka se yrittää säilyttää heikon henkensä tulevia aavistamattomia kohtaloitaan varten, tätä onnellisempia ja tätä onnettomampia ajankohtia varten, kahden, viiden vuosikymmenen taakse, vuosisatain taakse. Taivas näkee mahtavia hetkiä, joissa tulevaiset miljoonat uinuvat kuolevan kerjäläisen ja kiilusilmäisen ilveksen läheisyydessä. Metsien aukeissa se näkee harmaita kyliä, joissa joku kokee kylläisiä unelmia pian haltuunsa joutuvista taloista, joku tietää nukkuvansa viimeistä joulun-untaan perityllä konnullaan ja joissa suurissa kerjäläispiireissä hiljallensa sammuvat ne suvun osat, joiden ei ole sallittu olla mukana tulevissa tapahtumissa. Näin monenlaista taivas näkee yhteen harmaaseen sopusointuun kyyristyneenä; suurten epäsointujen aika ei ole vielä tullut. Mutta maan ja ilman vahvuudessa käyvät jo käyntiään luonnon voimat, näkyväiset ja salaiset» (II, 45).

Ja silti Juha on päähenkilönä yhteiskunnallisesti passiivinen, sitä tähdennehtään romaanissa, sen monissa kohtauksissa ja episodeissa alituisen. Hän on ulkonaisestikin vaatimaton, luonteeltaan aloitekyvytön eikä osaa pitää puoliaan. Häneltä ei mikään onnistu, ympäristö näkee sen ja itsekin hän sen ymmärtää. »Sehän on ollut Jussin kohtalo kautta hänen elämänsä, ettei kukaan ole hänestä huolinut. Kaikki hänen yrittelynsä ovat aina tulleet ikäänkuin sopimattomaan aikaan, sille ei ole voinut mitään ei Jussi eivätkä muut ihmiset. Muilta ihmisiltä sujuu niin luontevasti sekä nouseminen että laskeminen; niitten onnettomuuksisakin on aina jotain semmoista, joka on otettava tädystä. Mutta Jussi tuntee,

että hänen niin onnessaan kuin onnettomuudessaan on aina jotakin karsasta, ikään kuin mautonta» (II, 210). Jos Juha joutuikin mukaan johonkin toimintaan, niin ei ainakaan omasta tietoisesta tahdostaan, vaan jotenkin spontaanisti, yhdessä muiden kanssa, yleisessä massassa. Jo poikasena kovaonninen Juha joutui olosuhteiden passiiviseksi uhriksi, kun isäntä rankaisi häntä kovakouraisesti toisten vallattomuuksista. Nuorten renkien joukossakaan hän »ei ollut niin kuin muut», naimisiinkin hän joutui aivan sattumalta, naisen kanssa joka oli raskaana toisesta miehestä. Vuokrattuaan torpan Juha tuntui ensin ikään kuin päässeen jaloilleen ja menestyikin miten kuten uurastuksessaan, mutta maanomistaja veti häntä helposti nenästä ja säilytti hänelle ylimääräisiä työpäiviä torpanvuokrasta, ja niin Juhan elämä alkoi mennä alamäkeä, hän masentui ja vanheni, varsinkin vaimon ja pojan kuoleman jälkeen. Romaanissa kerrotaan Juhalla ja hänen vaimollaan olleen semmoinen tuntu eletystä elämästä, niin kuin se olisi ollut »jotakin hapanta ja tylsää ainetta, jota ihmiselle annetaan paljon enemmän kuin hän voi käsitellä, niin että hän aina on sen tähden puolinäännyksissä, aina siihen tukehtumisillaan, niinkuin olisi yksin latomiehenä suunnattoman suuressa heinäladossa, johon kymmenen hevosparia yhtämittaa juoksujalkaa ajaa heiniä, kunnes lopulta kuolee...» (II, 151). Tässä puhdasverinen maalaiselämän kuva, maalaisrengin käsitys elämän mittaamattomasta taakasta.

Elämän loppuunnäennyttämä Juha omistaa Sillanpään mukaan kaikeksi hyväksi varsin primitiivisen älyn, toisin sanoen hän ei lainkaan edusta maaseutuköyhälistön tietoisinta osaa.

Mutta sellaisetkin vallankumous tempasi mukaansa, sai heidät toivomaan, täytti innostuksella, johdatti punakaartiin. Juhasta kirjailija sanoo, että tämä oli vallankumouksen aikana »nuorekkaamman näköinen kuin kymmenen vuotta takaperin» (II, 188). Näissä kohdin romaanin tyylissä ilmenee paatosta. Liikkeen kasvu on kuvattu seuraavasti: »Ja vallankumous jatkuu ja paisuttelee omaa

varmuuttaan. Joka aamu tuo posti sanomia, jotka kertovat kuinka liike yhä on kasvamassa kautta maan, aina Helsingistä ruveten. On Suomen köyhälistön ihanin kesä... Köyhälistön kesä 1917. Vapaana ja pystypäin kulki sokea sälli kesäisiä teitä, torpparille kävivät torpan maat rakkaammiksi, niistä henki iloista lupaus-ta» (II, 193).

Jos romaania lukee tarkkaavaisesti, voi huomata, että siinä paljon rakentuu kontrasteille. Myös siihen saakka tuntematon köyhälistön innostus näkyy selvemmin sitä yhteiskunnallista pessimismää vasten, joka on vallannut porvarilliset piirit. Ensimmäinen maailmansota horjutti perinteellisiä porvarillis-humanistisia ihanteita ja liberaalis-edistyksellisiä harhakuvitelmia. Romaanissa siitä mainitaan lyhyesti mutta sarkastisesti: »Ne aatteet ja ihanteet, joita viime vuosisadan jälkipuolisko oli afääriensä lomassa kokoon näperrellyt, osoittautuivat olevan paperia ja mustetta. Säälä oli nähdä ikämiehiä istumassa romahtaneiden ihanteittensa ääressä, säälä sen vuoksi, että he todellakin näyttivät niihin uskoneen» (II, 187). Pantakoon merkille sekin, että — kuten romaanissa korostetaan — maaseudun köyhälistö jäi syrjään vuosisadan alun porvarillis-isänmaallisesta liikkeestä.

Todellisen rahvaan, köyhälistön innostus on romaanissa tyylillisesti ajoitettu kesään 1917. Kuten tunnettua, kansalaissodan päätapahtumat näyteltiin vuoden 1918 tammi—huhtikuussa eli talvella ja keväällä. Romaanissa nuo talven ja kevään tapahtumat esitetään jo pohjimmitaan dramaattisina ja traagisina toisin kuin niitä edeltäneen kesän iloinen odotus. Yleensäkin Sillanpää kuvasi mielellään kesää (Elmer Diktonius kirjoitti, että Sillanpäällä »oli patentti kesäoiden kuvaamiseen»). Kesä edustaa Sillanpään tuotannossa aina intensiivisen elämän, useimmiten luonnonomaisen, biologisen elämän aikaa. Mutta Hurskaassa kurjuudessa on etualalla yhteiskunnallisten toiveiden intensiivisyys. Sitä edelsivät — kuten romaanissa mainitaan — tapahtumat Venäjällä — »kunnes idässä romahti» (II, 187). Keisarivalta kukistui Helmikuun vallankumouksen tuloksena. Tämän yh-

teydessä romaanissa — jälleen kontrastin merkityksessä — korostetaan suomalaisten porvarillisten piirien lyhytnäköistä menettelyä (kirjailija puhuu »kansasta» ja »ihmisistä», mutta ironisesta lauseyhteydestä käy selvästi ilmi, että kysymys on nimenomaan ylemmistä kansanluokista). Venäjällä puhjennut rajuilma aiheutti niissä hämminkiä ja jopa pettyymystä, sillä ne olivat asennoituneet keisariin ja sitten Väliaikaiseen hallitukseen uskollisen alamaisesti eivätkä erityisemmin painottaneet Suomen itsenäistymisvaatimusta. »Tätä uskollisuutta kesti bolševismin esiintymiseen asti, joka ensin oli valtiorikos, mutta muuttui sitten tunnustetuksi valtioteoksi. Siihen aikaan alettiin Suomessa yleisemmin puhua itsenäisyysmiehistä» (II, 188).

Porvarillinen linja edellytti poliittista laskelmointia ja oveluutta, ja siitä kirjailija puhuukin ivallisesti.

Mutta myöskään köyhälistön spontaani linja ei kirjailijan silmissä ollut vaila naurettavia piirteitä; silti siinä on enemmän inhimillistä aitoutta. Juha Toivola ei ymmärrä politiikkaa juuri mitään, hänen tekonsa ovat spontaaneja, mutta vilpittömiä, ja mikä tärkeintä, hänen kärsimyksensä on aitoa, ei kuviteltua, ilman kos romaanin nimi onkin Hurskas kurjuus. Tarkoituksella romaanissa muuten mainitaan myös, että sosialidemokraattisissa sanomalehdissä, joita Juhalle lähetetään kaupungista hänen Kalle-poikansa, joka työskentelee siellä ajurina, eivät Juhaa lainkaan miellyttä juuri köyhyyden kuvaukset: ne ovat niin ylenpalttisen sentimentaalisia ja surkeita, etteivät ne tunnu hänestä aidoilta. »...ne puhuivat köyhyydestä jonkinmoisella ylpeydellä, niinkuin huutittomat kyörtit, tai sitten imelällä hempeydellä, joka ellotti Juhaa. Ei Juha niistä jutuista innostunut» (II, 175). Todellisen köyhyyden Juha tuntee omasta kokemuksestaan. Hänen toimisissaan niiden ulkonaisesta satunnaisuudesta huolimatta on aitoutta myös laajemmassa yleishistoriallisessa merkityksessä. Sanotaanhan romaanissa juuri hänestä heti porvarillisia »taktikkoja» koskevan ironisen kappaleen jälkeen: »Siellä syvydessään eräässä Suomenmaan koh-

dassa elää vielä Toivolan Juhani; onpa hän tällä hetkellä varsin kiinteästi tekemässä kansallensa historiaa» (II, 188).

Skeptinen Sillanpää näkee historian kulun arvoituksellisena ja hämäränä, mutta Juha on siihen yhtä suuressa määrin osallinen kuin eräät taitavat ja kokee neet poliitikot ja »taktikot». Tätä vahvistaa seuraava mielikuvitusnäky: »Kun hän nyt tuossa menee pimeällä talvitiellä partoineen, silmineen, kivääreineen, niin näyttää siltä, kuin ihmiskunnan kehityksen menninkäinen olisi istahtanut hänen laihoille hartioilleen, työntänyt kielen suustaan ja kovasti tempoen ja riuhtoen olisi ratsastavinaan Toivolan Jussilla. Ja näin katsoen ei Jussi ole niinkään vastenmielinen yksilö, vaan herättää pikemminkin leikillistä myötätuntoa. Sillä kuinka monesti onkaan sama menninkäinen asianomaisen aavistamatta koomillisesti vinnailut semmoistenkin yksilöitten olkapäillä, jotka kulkevat tietänsä korkea otsa syvän viisauden kurtuissa» (II, 209).

Se että romaanin päähenkilöksi on valittu nimenomaan Juha Toivolan kaltaisen ihmistyyppi eikä aktiivinen ja tietoinen taistelija, johtuu paljolti kirjailijan maailmankatsomuksesta, hänen poliittisesta »syryäänvetäytyneisyydestään». Mutta on siinä Sillanpäällä ollut myös eeffinen tarkoitus, joka on lyönyt leimansa koko romaanin tyyliin. Tehostaakseen myötätuntoa Juhaa kohtaan ja osoittaakseen, miten täysin perusteeton ja julman sydämetön on valkokaartilaisten teloitustoimi hänen kohdallaan, kirjailija on tarvinnut nimenomaan tyyppiä, joka on »syyttömästi syytetty». Kaikessa passiivisuudessaan Juha ei ollut koskaan tappanut ketään eikä kukaan ollut koskaan joutunut hänen tähtensä kärsimään, kun taas hänet itsensä ammutaan tutkinnatta ja tuomiotta, pelkän väärän epäilyksen perusteella. Tällaiseen taiteelliseen ideaan tarvittiin nimenomaan »epäsankarillinen juoni» (Juhan ja hänen tovereittensa teloituskohtauksessa kirjailija kuvatessaan heidän käyttäytymistään ennen teloitusta tokaisee kuin ohimennen: »Nähtävästi ei ole ketään sankaria tässä joukossa» (II, 235). Mahdollisimman kärjistetyn vaikutuksen aikaansaamiseksi teloituskohtaus

on kuvattu sillä tavoin, että Juha **viimeisenä** tuosta ammuttavien joukosta kävelee haufausmaan portista, asettuu **viimeisenä** valmiiksi kaivetun haudan reunalle ja **paneutuu itse** ruumiskasan päälle — »valmiiksi mukamas. Se oli niin Jussia». Näin kirjailija huomauttaa jo prologissa (II, 8). Mutta teloitusta johtava valkoinen jääkäri käskee Juhan nousta pystyyn ampuakseen hänet »ohjesäännön mukaan». Sillanpää kuvaa tilannetta seuraavasti: »Jännittävässä tilanteessa ihminen vaistomaisesti tottelee annettua käskyä. Juhakin vääntyy epämukavasti pystyyn ja käsin kannatellen viheliäisiä alushousujaan humauttaa Toivolan Jussi kuoleman valtavaan kaikkiyhteiseen olotilaan ilman mitään 'viimeistä ajatusta'» (II, 236).

Yhtäältä ammuttavien äärimmäisen proosallinen käyttäytyminen ja toisaalta pyövelien »ohjesäännön mukainen» asenteellisuus ja ankara teatraalisuus. Kirjailija tarvitsee tätä kontrastia korostamaan, että tekeillä on kylmäverinen murha — ei edes impulsiivisuudessaan sokea kosto, vaan nimenomaan murha epäinhimillisen »ohjesäännön mukaan». Muistetakoon, että valkokaartin terrorin aikana »murhakultilla» oli julkiset propagandistinsa, ja Sillanpää reagoi siihen kipeästi, hänen romaaninsa oli tarkoituksellisen poleeminen, minkä hän toteaa yksiselitteisesti jo prologissa. Sillanpää viittasi prologissa erään »kynäsoturin» sadistiiseen väitteeseen, että »sodassa täytyy nauttia tappamisesta» (II, 8; »harvennus hänen», huomautti Sillanpää). Juuri tämän avoimen poleemisen prologin tähden, joka alkuperäisessä käsikirjoituksessa oli vieläkin jyrkempi ja laajempi, kustannustoimittaja esitti kirjeessään kirjailijalle varsin olennaisia vastaväitteitä.

Korostettakoon vielä erästä seikkaa: Juha Toivola on passiivinen ja kärsivä päähenkilö, mutta hän ei ole niitä kirjallisesti kultivoituja individualisti-marttyreja, joita raskauttavat abstraktis-metafyysiset »eksistentiaaliset» ongelmat ja jotka tulivat suomalaisessa kirjallisuudessa muotiin jo vuosisadan alun uusromantikoilla ja sitten useilla 20- ja 30-luvun kirjailijoilla. Juhan kärsimykset ovat yhteiskunnallista alkuperää, niillä on juu-

rensa elämässä; hän on osa kansasta ja hänen kohtalonsa osa kansan kohtaloa, vaikkei hän itse sitä täysin ymmärtäisikään tietoisuutensa kehittymättömyyden vuoksi. Mutta Sillanpää näkee hänet nimenomaan tällaisena, ja siksi Juhan kohtalo on hänelle merkittävä. »Se (sofa) häviää, mutta kohtalot ovat saavutettuja aarteita», sanotaan prologissa (II, 8). Romaanin viimeisillä sivuilla Juhasta sanotaan: »Hänen kärsimyksensä, jotka varmaan näkymättömissä tilikirjoissa luetaan sen kansan hyväksi, jonka kokonaisuolemuksesta hän ei mitään tiennyt; ne kärsimykset olivat olleet pitemmät ja syvemmät kuin monenkään — ehkäpä yhdenkään — niistä, joiden kärsimyksistä nyt lukua lasketaan» (II, 236).

Hurskas kurjuus, joka on tunnustettu Sillanpään taiteellisesti parhaaksi romaaniksi, sai ilmestymishetkellään myös voimakasta yhteiskunnallista ja humanistista vastakaikua. Myöhemmin vuonna 1929 kirjoittamassaan artikkelissa August Strindbergistä Sillanpää vertasi kirjailijan roolia nykymaailmassa laupeudenharjoittajaan, Punaisen Ristin työntekijään, ja juuri sellainen osuus hänen omalla romaanillaan olikin Suomen historian raskaimpiin kuuluvassa vaiheessa. Hurskaan kurjuuden humanistisen voiman siinä tilanteessa tajusi mainiosti Juhani Aho, jolle Sillanpää pitkäaikaisen ja hartaan kunnioituksensa merkiksi lähetti kirjan tekijänkappaleen. Aho ei siihen aikaan ollut niitä, jotka ymmärsivät vallankumousta ja hyväksyivät sen, mutta valkoisen terrorin julmuutta hänkin kavahti ja yritti itsekin julkisesti muistuttaa armeliaisuudesta. Hän oli tuskissaan siitä, että hänen läheisimmätkin ystävänsä porvarillisissa älymystöpiireissä kieltäytyivät ymmärtämästä hänen motiivejaan. Luetuuan Hurskaan kurjuuden hän oli vakuuttunut siitä, että romaani pystyisi järkyttämään monia ja palauttamaan järkiinsä. »Se on nykyajan kirja, sillä se opettaa ymmärtämään ja näkemään oikein nekin, jotka tähän saakka eivät ole pitkiin aikoihin mitään ymmärtäneet ja nähneet. Niinkuin Te kouraisette turpeen nurin ja näytätte, mitä on alla, ei ole pitkiin aikoihin tässä maassa kouraisu. Sillä kirjalla tulee

varmaan olemaan kauas kantava vaikutus. Sen ympärillä kuletaan vielä kuin kissa kuumen puurokupin, siinä vainutaan 'punaisuutta', mutta sitä punaisuutta meillä täytyy olla. Olen iloinen, että nuori polvi kirjoittaa muutakin kuin juhlarunoja ja sotalauluja.»¹⁹ Paljon myöhemmin Paavo Rintala kirjoitti: »Suomalainen proosa on joutunut — ei ainoastaan kulkemaan käsi kädessä vaan — taluttamaan yhteiskunnallista ja poliittista omaatuntoa. Näin teki F. E. Sillanpään Hurskas kurjuus.»²⁰

Hurskasta kurjuutta sivuavat teemoiltaan ja osittain juoniltaan Rakas isärmaani-kokoelman (1919) kertomukset ja novelli Hiltu ja Ragnar (1923). Hiltu on Juha Toivolan tytär, joka on mennyt palvelukseen. Hänen kuolemastaan mainittiin jo Hurskaassa kurjuudessa, mutta novellissa Hiltu ja Ragnar hänen traaginen kohtalonsa on keskeinen tapahtuma.

Juuri samoihin aikoihin eli vuoteen 1924 mennessä Sillanpää teki ensimmäiset luonnoksensa myös romaaniin Nuorena nukkunut, vaikka perustyön hän teki vasta muutamaa vuotta myöhemmin. Aineelliset vaikeudet, jotka pahenivat varsinkin perheen kasvaessa, pakottivat Sillanpään suostumaan kustantajan ehdotukseen ja muuttamaan syksyllä 1924 Porvooseen toimittamaan vasta perustettua Panu-lehteä. Toimitustyö sen paremmin kuin maaseutukaupungin ilmapiiriin eivät kuitenkaan tyydyttäneet kirjailijaa. Luovaan työhön ei jäänyt aikaa eivätkä rahavaikeudetkaan hellittäneet. Sillanpää muuttikin kahden vuoden kuluftua Tampereelle ja vaihtoi kustantajaa (WSOY:ltä Otavalle) ja jatkoi katkonaisesti romaaninsa kirjoittamista, joka ilmestyi vuoden 1931 lopulla.

Myös Nuorena nukkunut on »talonpoikaisromaanin», mutta se on kirjoitettu toisella tyylillä kuin Hurskas kurjuus. Kummassakin romaanissa on aivan erilaiset päähenkilötyypit. Ero ilmenee ennen kaikkea siinä, missä määrin he sopeutuvat talonpoikaiseen ympäristöön. Juha Toivola ei kohoa ympäristönsä yläpuolelle, vaan päinvastoin koko olemuksellaan edustaa köyhän torpparimassan primitiivisintä kerrosta.

Romaanin Nuorena nukkunut Kustaa Salmeus ja hänen tyttärensä Silja ovat syntyperältään talonpoikia ja talonpoikainen on heidän ulkonainen elämänympäristönsäkin, mutta sisäiseltä laadultaan he eivät ole lainkaan soveltuvia elämään pienviljelijäympäristössä, vaan ovat tuomitut tuhoon.

Tämänkin romaanin kohdalla eräät kriitikot ovat ylenmäärin painottaneet henkilöiden käyttäytymisen ja heidän elämänkohtaloidensa biologisia motiiveja ja jättäneet huomiotta teoksen yhteiskunnallisen ja eettisen problematiikan. Esimerkiksi A. Ojala puhuessaan Kustaan kapinasta »talonpoikaista materialismia vastaan» (»materialismilla» tarkoitetaan tässä säästävääsyyttä ja rikastumisen himoa) katsoi tuon uhman alkusyyksi ja kannustimeksi »biologisen idealismin», »biologisen elämäntunteen puhtauden»,²¹ eikä suinkaan yhteiskunnassa vallitsevien sosiaalisten suhteiden luonnetta. Kuitenkin romaanin eettisellä problematiikalla on erittäin selvä yhteiskunnallinen perusta.

Kustaa Salmelus on perinyt isältään talon, mutta luonteeltaan hän ei juuri omistajaksi ja isännäksi kelpaa. Omistajalle on tärkeintä omaisuuden kartuttaminen. Sillanpää on osannut kuvata sitkeätä »maan valtaa». Esimerkiksi kertomuksen Vanha valtias talonpoika on jo aivan voimaton ja kuoleman kynnyksellä, mutta maan ahnehtiminen riivaa häntä edelleenkin eikä hän kykene ymmärtämään, miten hänen poikansa on voinut myydä osan tiluksista. »Myydä — maata!.. Sehän on samaa kuin myisi omaa elävää lihaansa. Jollei ihminen eläissään pyri lisäämään tiluksiaan, niin mitä varten semmoinen ihminen elää?» (IV, 109).

Romaanin Kustaa tuntee erinomaisesti tuon moraalin, mutta ei itse osaa eikä halua noudattaa sitä. Äidiltään hän on perinyt erityisen hienotunteisen luonteen, hän on heikkotahtoinen mutta kunnollinen, ei pysty menettelemään itsekäästi ja kelvottomasti kenenkään suhteen. Nuoresta Salmeluksesta sanotaan romaanissa, että hänen luonteensa avain oli juuri hänen kyvyttömyytensä olla »häikäilemätön pahassa» (VI, 24). Hän on epäkäytännöllinen ja vailla isännän

otetta, hän menee naimisiin rakkaudesta köyhän piian kanssa, vaikka oma tätinsä vastustaa sitä samoin kuin muut kyläläiset, jotka ovat tottuneet järkiavioliittoihin. Olisi paljon »luonnollisempaa», jos Kustaa olisi tyydyttänyt himonsa salassa, selviytynyt jutusta rahalla ja solminut myöhemmin edullisen naimakaupan. Kustaan talous rappeutuu, hän sotkeutuu velkoihin ja alkaa vaimonsa sairauden ja kuoieaman jälkeen juoda. Rikas naapuri Roimala, joka on »oikeita isäntiä», murskaa hänet sääliittä ja ostaa tilan polkuhintaan. Kustalle se tuottaa jossakin mielessä jopa helpotusta, sillä hän on kokenut omistamisen taakaksi ja vapautuu nyt siitä. Kustaa kuolee köyhänä, ja hänen tyttärensä menee toisen palvelukseen.

Kirjailijalle Kustaan luonne on harvinaisen poikkeus pikkuporvarillisen omistukseen perustuvan elämänmuodon säännöistä. Tämän luonteen ja vielä suuremmassa määrin Siljan luonteen poikkeuksellisuus lyö aivan erityisen leiman romaanin problematiikkaan ja tyyliin. Poikkeuksellisuudessaan Kustaa on traagisesti tuhoon tuomittu, häntä ymmärtää vain tytär, joka on yhtä yksinäinen luonne. He alkavat epäillä, että maailma on aina ollut julma. Hälventääkseen harhakuvitelmat isä antaa tarkoituksellisesti tyttären lukea hartauskirjoista vastaavia kohtia, joista käy ilmi, että jo Raamatunkin maailma oli hirveä maailma, että sodissa ja taisteluissa ei säästetty ketään, että vallatuissa maissa ryöstettiin, raiskattiin ja tapettiin.

Siljan hahmossa ihanteellisen ihmisyyden uhma ja turvattomuus on korotettu romanttiseen ylevyyteen. Arvostelijat ovat useaan otteeseen todenneet, että teos jakaantuu tavallaan kuin kahteen romaaniin, joista toinen kertoo isästä ja toinen tyttärestä, ja että edellinen osa on kirjoitettu realistisella tyyllillä, mutta toisessa on kosolti romanttista estetiikkaa. Luonteenomaisen romanttista on aineellisen ja ihanteellisen, lihan ja hengen välisen vastakohtaisuuden kärjistäminen äärimilleen. Yhtäältä Siljan hirtittävät ulkonaiset elinolot, hänen ympäristönsä raakuus ja karkeus, tuberku-

loosin jäytämä nuori ruumis ja varhainen kuihtuminen. Toisaalta taas hänen iättömän puhtaat ajatuksensa ja käsityksensä ihanteellisesta elämästä. Kuolevasta Siljasta sanotaan: »Hänessä vain muuten aine riutui ikäänkuin kunnioittavasti jättäen hengelle enemmän olon tilaa» (VI, 372).

Silja on piika ja muiden piikojen tavoin asuu väentuvassa, jossa vallitsee palkollisten erityinen elämänmuoto. Siljalla on sellainen vaikutelma, kuin tuon elämänmuodon mukaan koko ero palkollisten ja karjan välillä on vain siinä, että »ihmiset söivät pirtissä ja elikot navetas- sa» (VI, 286). Isännät tarvitsivat palkollisia työvoimaksi. Siitä he eivät juuri piifanneet, että nämä olivat vielä ihmisiä. Siljan toverit tekivät häijyä pilaa itsestään: »Ei harakka ole lintu eikä piika ihminen» ja »Jollei ihmiset syö niin kyllä sika syö, ja jollei sika syö niin kyllä piika syö» (VI, 195—196). Piikat eivät ole turvassa moraaliseltsakaan raakuudelta, mutta kuin ihmeen kaupalla onnistuu Siljan säilyttää puhtautensa. Hänen olemuksessaan on jotain sellaista, mikä saa erään havittelijan sanomaan toiselle: »Älä suotta aherra — se on Kristuksen morsian» (VI, 198).

Mutta Silja on turvaton sanan sekä suoranaudessa että yleistetyssä merkityksessä. Etsiessään työpaikkaa hän joutuu siirtymään isännältä toiselle, hänellä ei ole pysyvää kotia missään. Mutta tämän lisäksi Siljalla romanttisena päähenkilönä ei ole myöskään turvapaikkaa himokkaassa ja julmassa maailmassa. Hänen olemuksessaan on »ikuisen vaeltajan» piirteitä (ennen Sillanpäättä »kulkuriteeman» muunnelmat olivat erityisen suosittuja vuosisadan vaihteen uusromanttisilla kirjailijoilla). Silja pääsee vähäksi aikaa palvelijattareksi »kansan riveistä nousseen professorin» huvilalle. Professori on demokraattisesti asennoitunut älymystön edustaja, joka kohtelee palvelijatartakin inhimillisesti ja johdattaa tämän sivistyneiden ihmisten pariin. Silja tutustuu Armasnimiseen nuoreen mieheen, ja lyhytaikainen seurustelu tämän kanssa herättää hänen sisimmässään epämääräisen tunteen, joka muistuttaa enemmänkin eso-

teerista ihanteellisen rakkauden kaipuuta kuin kiintymystä konkreettiseen ihmiseen. Armaksen lähdettyä professorin huvila tuntuu Siljasta yhtä kalsealta kuin väentupa, hänen vaelluksensa on määrä jatkaa. Noissa kohtauksissa tyyli uhkaa paikoin muuttua tunteellisen hienoksi, mutta kokonaisuudessaan kirjailija sentään on välttänyt vaarallisen rajan ylityksen. Muutamane liioitteluneenkin romaanin oli merkittävä askel eteenpäin suomenkielisen proosan psykologismien kehityksessä.

Tässäkin romaanissa kosketellaan vuoden 1918 tapahtumia, mutta ne kuvataan erityisestä psykologisesta näkökulmasta, joka vastaa päähenkilön luonnetta. Naisäkin kohtauksissa Siljan ihanteelliset pyrkimykset murskautuvat julmaan todellisuuteen. Muodostuu traagisten epäsuhtien ketju. Taloon, jossa Silja palvelee piikana, poikkeaa kaksi nuorukaista, ja hän näyttää näille auliisti tien aavistamatta, että nämä jalonnäköiset nuorukkaiset surmaavat kavalasti punakaartin vartiomiehen, joka olisi saattanut estää heidän etenemisensä pohjoiseen, alueelle jolla parhaillaan muodostettiin valkoista armeijaa. Toiseen punakaartilaiseen — Telineen — Silja solmii tyydyttävät suhteet: mies suojelee ja auttaa häntä kriittisellä hetkellä. Kun valkoiset tulevat, Silja haluaa koko sydämeästään palkita Telineen hyvyyden ja pelastaa tämän ampumiselta, mutta joutuukin tahtomatta aiheuttamaan tämän kuoleman. Silja yrittää saada valkoupseeria vakuuttamaan Telineen syyttömyydestä ja hänestä tuntuukin, että hän on onnistunut. Tätä hyvää uutista vieden hän opastaa valkoiset punakaartilaisen piilopaikkaan, mutta tämä puolestaan epäilee petosta ja Siljan kirotan iskee puukon kurkkuunsa välttääkseen joutumisen vangiksi.

Myös tässä romaanissa kirjailijan moraalinen myötätunto on uhrien puolella, kärsivän köyhälistön puolella. Romaanin isännät ovat ovelia ja pelkurimaisia, valkokaartilaiset julmia ja ampuvat naisia. Köyhällä on enemmän ihmisyyttä. Vaikka Telineen leski tietääkin Siljan olleen syypää miehensä kuolemaan, hän säälii tätä.

Siljan hahmo kasvaa romaanissa kärsivän ja tallatun ihmisyyden vertauskuvaksi. Sairauden murtamana hän kuolee kovasydämisten ja itarien ihmisten talossa. Tauti murtaa lihan muodostaman kuoren, mutta puhtaat pyrkimykset jäävät.

Sillanpään teoksissa puhutaan usein kohtalosta ja ihmisen tarkoituksesta. Nuorena nukkuneesta arvostelijat ovat useimmiten siteeranneet sanoja (Ojala on ottanut ne tutkimuksensa motoksi) siitä, että romaanin päähenkilö »ei eläissään ehtinyt olla paljoakaan muuta kuin ihminen, joka hymyillen toteutti kohtalooan» (VI, 9). Näitä sanoja on usein tulkittu »biologisuuteen» kallistuen, mutta niiden eettis-humanistinen paatos on ilmeinen. Siljan traagisen elämän tarkoitus on valaista valonsäteellä ihmisyyden ihanteita.

Romaanistaan Nuorena nukkunut Sillanpää sai vuonna 1939 Nobelin kirjallisuuspalkinnon.

Tuossa teoksessa ilmenevä romanttinen maksimalismi sai Sillanpään myöhemmin etsimään kompromissinomaisempia muunnelmia sitoakseen edes jotenkin etiikan elämään ja haaveen todellisuuteen. Sillanpäälle se ei ollut helppoa, itse asiassa se oli maailmankatsomuksellisista syistä johtuen mahdoton tehtävä. Hänen yhteiskunnallinen ihanteensa jäi edelleenkin sidoksiin talonpojiston kanssa, mutta talonpoikaisympäristössä vallitsi se pikkuporvarillinen omistusmoraali, jonka puutteet hän mainitsi tiesi. Niinpä kompromissiratkaisut osoittautuivat tavalla tahi toisella keinotekoisiksi ja johtivat pakostakin yhteiskunnallis-eettisen näkemys tylytykseen.

Vuonna 1932 ilmestynyt romaanin Miehen tie on jossakin mielessä Nuorena nukkuneen suoranainen vastakohta. Siinä ei kuvata enää traagista, vaan kukoistavaa talonpoikaa, joka koettelemusten ja moraalisten kompromissien hinnalla saavuttaa vakaan aseman. Nuoruudessaan Paavo Ahrola ei ole kestänyt sunnun painetta, vaan on uhrannut rakkautensa ja solminut järkiavioliiton. Samalla hän on uuttera, maahan kiintynyt, palkollisia kohtaan oikeudenmukainen, sanalla sanoen hän on jollei nyt ihanteellinen niin ainakin kaikkea muuta kuin

»rappeutuva» maanomistaja ja isäntä. Romaanissa tietenkin tuntuu mestarin käsiala ja siinä on mieleenpainuvia talonpojan työn kuvauksia, elämäntilanteita ja luonteita. Ja silti juonen yleisessä kehityksessä, episodien jaksotuksessa, tekojen motivoinnissa ja kerrontaa sääntelevissä moraalikriteereissä on havaittavissa eräänlaista yksinkertaistamista ja keino-tekaisuutta. Jotta kompromisseja tekevä ja kukoistava päähenkilö kestäisi ja jotta kaikki hänen elämässään järjestyisi ajoissa ja päättyisi onnellisesti, kirjailijan on pakko auttaa tätä yksinkertaistetuilla fabularatkaisuilla. Paavon vaimo, jota hän ei rakasta, kuolee pian, ja ennen romaanin loppua kuolevat vaimovainajan vanhemmatkin, jotka aikoivat ryhtyä kärkeä jöimään omaisuudesta vävyänsä kanssa. Paavon talous- ja sydämenasiat saattavat näin kehittyä esteettömästi, ja pitkään tukahdutettu tunne ensi rakkautta Almaa kohtaan pääsee vihdoin purkautumaan. Sekä heidän rakkautensa että heidän kestämänsä koettelemukset ovat tarkoitettut vain vahvistamaan, että se »luonnon kutsu», joka on määrännyt heidät toisilleen, on voimakkaampi kaikkia esteitä. Henkilöiden käytöksessä ja psykologiassa painotetaan biologisia impulsseja.

Kirjalleen Ihmisiä kesäyössä (1934) Sillanpää antoi alaotsikon »Eepillinen sarja», ja jotakin sävellyssarjan kaltaista tuon teoksen kompositiossa onkin. Se on rakennettu sarjaksi suhteellisen itsenäisiä episodeja, joiden yhteinen taustia on kesäyön tunnelma ja sen valon, äänten ja liikkeiden musiikki. Painotus on elämän impressionistisessa moninaisuudessa, jossa on rinnakkain karkeaa ja hellää, rakkautta ja vihaa, syntymää ja kuolemaa. Juopuneiden tukkilaisten tapelussa kuolee mies, samoin kuolee vanha maalaisnainen, mutta tuona samana kesäyönä, joka on herkästi koettu ja rakkautta kuvattu, kohtaavat nuoretparit toisensa ja nuori nainen antaa aiun uudelle elämälle. Luonteet on tässä kirjassa sosiaalisesti epämääräisemmin hahmoteltu, eikä kerronnan eettinen tendenssi ole niin ilmeinen, mutta sensijaan siinä on tehostettu esteettisen elämän-

katsomuksen intensiivisyyttä, painotettu elämyksiä, ja tämä lähentää kirjaa josakin määrin Sillanpään esikoisromaanin Elämä ja aurinko.

Sillanpään viimeisiä romaaneja olivat Elokuu (1941) sekä Ihmiselon ihanuus ja kurjuus (1945). Sitäpaitsi hän kirjoitti muitamia muistelmateoksia.

Kuten Aarne Laurila ja muut kriitikot mainitsevat, Sillanpää on sodanjälkeisten sukupolvien tietoisuudessa romaanikirjailijana jonkin verran väistynyt toisen Sillanpään tieltä, joka mielellään esiintyi suosittuna ja hyväntahtoisena »taatana» joulupakinoissaan, haastatteluissaan ja muistelmissaan, joita ilmestyi sanoma- ja aikakauslehdissä.

Mutta Sillanpään parhaat romaanit ovat pysyviä arvoja ja kuuluvat suomenkielisen klassisen kirjallisuuden aarteistoon.

¹ Sillanpää-lainaukset on osoitettu tekstissä (osa roomalaisin, sivut arabialaisin numeroin) laitoksesta F. E. Sillanpää, Kootut teokset I—XII. Helsinki 1932—50.

² V. I. Lenin, Polnoje sobranije sotšinenij, izd. 5-je, t. 19, str. 313.

³ Item. t. 18, str. 370—378.

⁴ V. V. Sokolov, Spinoza. Moskva 1973, str. 72.

⁵ A. Laurila, F. E. Sillanpään romaaneitaide. Keuruu 1979, s. 55.

⁶ K. Marjanen, Näkökulma. Porvoo 1958, s. 77.

⁷ T. Vaaskivi, F. E. Sillanpää. Elämä ja teokset. Helsinki 1937.

⁸ F. E. Sillanpää, Poika eli elämänsä. Helsinki 1953, ss. 366—367.

⁹ O. S. Semenov, Kategorija vremeni v modernistskoj zapadnoj živopisi.—V kn.: O sovremennoj buržuaznoj estetike. Sbornik statej vypusk 3. Moskva 1972, str. 363.

¹⁰ Item, str. 309.

¹¹ A. Sarajas, «Aika — ei semmoista ole». Bergson, Eino Kaila ja Sillanpää.—Tekijän teoksessa Orfeus nukkuu. Helsinki 1980, ss. 220—229.

- ¹² T. Vaaskivi, F. E. Sillanpää, s. 140.
- ¹³ Ajankategoriasta Sillanpään tuotannossa ks. myös Eino Karhun artikkelia *Luonto, runo ja maailmankatsomus*. Punalippu n:o 11/1983.
- ¹⁴ Sifaatti A. I. Ovtšarenkon kirjasta *Gorki i literaturnyje iskanija XX stolelija*. Moskva 1978, str. 488.
- ¹⁵ Panu Rajala, F. E. Sillanpää vuosina 1888—1923. Pieksämäki 1983, s. 172.
- ¹⁶ Kirje julkaistu lyhennelmänä Jaakko Paavolaisen kirjassa *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918*, II. Helsinki 1967, ss. 397—398.
- ¹⁷ Toimittaja J. Koskelaisen kirje ja Sillanpään vastauskirje julkaistu Yrjö A. Jäntin kirjassa Werner Söderström osakeyhtiö. Viisikymmenvuotinen kustannustoiminta 1878—1926. II osa. Porvoo 1928, ss. 283—286.
- ¹⁸ A. Laurila, F. E. Sillanpään romaanitaide, ss. 231—232.
- ¹⁹ Antti J. Aho, Juhani Aho. *Elämä ja teokset*, II. Porvoo 1951, s. 369.
- ²⁰ Väinö Linna — toisen tasavallan kirjailija. Porvoo 1980, s. 328.
- ²¹ Ojala, Kohtalon toteuttaminen. Hämeenlinna 1959, ss. 232, 235.

Suomennos: Ulla-Liisa Heino

Piirtänyt Sulo Kähäri

